

УДК 811.111'373.7

О. М. Мосейчук,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ АКТУАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ОДНОСЛІВНИХ ІДИОМ

Статтю присвячено моделюванню актуального значення англomовних однослівних ідіом. Базовими структурами оформлення знань, закріплених за однослівними ідіомами, є посесивний та компаративний фрейми, співвідносні з концептуальною метонімією та метафорою відповідно. До формування значення англomовних однослівних ідіом залучаються когнітивні механізми метафоричного та метонімічного переносу, які можуть діяти разом, утворюючи сутність синкретичної природи – метафтонімію.

Результати сучасних досліджень свідчать, що знання людини про світ представлені у вигляді фреймів – упорядкованих структур, що на основі досвіду акумулюють знання про стереотипну ситуацію [1: 153; 2: 355]. Фрейм має форму пропозиції та є ієрархічною структурою зі слотами різних рівнів, пов'язаних між собою [2: 355; 3: 8; 4: 65].

З огляду на широке використання однослівних ідіом (далі ОІ) у різних сферах комунікації, обумовлене їх потужним регулятивним потенціалом, **актуальним** видається дослідження шляхів категоризації та концептуалізації знань про навколишній світ, що активізуються зазначеними ідіоматичними одиницями. **Метою дослідження** є вивчення семантики ОІ шляхом фреймового моделювання. У якості **об'єкту дослідження** обрано однослівні ідіоми англійської мови, а його **предметом** є фреймове моделювання їх значення. *Однослівна ідіома* визначається нами як одно- або багатоосновна лексична одиниця, що характеризується структурно-семантичною ціліснооформленістю, узуальною стійкістю, переосмисленим значенням, образністю, експресивністю, емотивною оцінністю та є продуктом креативної рефлексивно-номінативної діяльності носіїв мови, спрямованої на посилення регулятивного потенціалу мовного знака шляхом вторинної номінації [5: 3].

Ідіома розглядається як продукт концептуальної системи, а не лише як мовний факт. Ідіома – це не просто вираз, загальне значення якого відрізняється від значень його компонентів, а одиниця, значення якої є зумовленим більш загальним знанням про світ, представленим у концептуальній системі. Таким чином, підкреслюється думка, що ідіоми мають концептуальний, екстралінгвістичний, а не лінгвістичний характер [6: 330]. За кожною метафорично вмотивованою ідіомою зафіксовано знання про похідний фрейм, у якому акумулюються знання людини про світ. Утворення значення ідіоми, у свою чергу, пов'язане не з переносом характеристик з одного денотату на інший і не з деривацією одних значень від інших, а з цілим комплексом перетворень у концептуальних структурах [7].

Фрейми класифікуються за характером структуризації знань про навколишній світ у свідомості людини на *предметноцентричний* або *предметний* (система пропозицій, що характеризує логічний суб'єкт ХТОСЬ/ЩОСЬ за кількісним, якісним, локативним, темпоральним, оцінним параметрами), *таксономічний* (суб'єкти ХТОСЬ/ЩОСЬ, поєднуються родо-видовими відношеннями), *акціоанальний* або *сценарій* (суб'єкти ХТОСЬ/ЩОСЬ відображають діяльнісний характер відношень між ними і виконують ролі агенса, пацієнта, інструмента, адресата, бенефіціанта, причини, наслідку, результату тощо), *компаративний* (відображає відношення подібності між суб'єктами ХТОСЬ/ЩОСЬ, в основі якого лежить зв'язок, що пов'язує та уподібнює концепти у свідомості людини), *посесивний* (характеризується зв'язком між сутностями ХТОСЬ/ЩОСЬ через відношення посесивності у вигляді предикату "мати" і реалізується у трьох підвидах: "власник – власність", "контейнер – вміст" та партонімічний фрейм "ціле – частина") [3: 48-49; 8: 17].

Сукупність структурованих у вигляді фреймів та їх комбінацій знань утворює концептуальну картину світу, що вербально експлікується у мовній картині світу, яка реалізує уявлення мовного колективу про об'єктивну реальність на певному історичному етапі у вигляді мовних одиниць та граматичних зв'язків [9: 89; 10: 87-88].

Корпус ідіоматичних одиниць становить ділянку мовної картини світу, що має назву *ідіоматична картина світу* (*ідіоматичний простір* [11: 207]). Специфічна структура знань, закріплених за одиницями ідіоматичної картини світу, зумовлюється необхідністю реалізації експресивної функції з метою ефективної регуляції поведінки членів мовного колективу ідіоматичними засобами. В межах ідіоматичної картини світу виокремлюється структурна ділянка однослівної ідіоматики, значення одиниць якої є об'єктом фреймового моделювання у нашому дослідженні.

За даними корпусу ОІ видається можливим виокремити два макрополя "Людина та її ознаки" й "Функціональні сфери". До першого належать рубрики "*Характеристика людини, її якості та властивості*" (зовнішній вигляд; частини тіла; здібності та інтелект; вік та досвід; характер; поведінка), "*Діяльність людини*" (психічна діяльність; фізична діяльність; трудова діяльність;

мовленнєва діяльність; фізіологічна діяльність; рух, пересування людини у просторі), "Стан людини" (психічний стан людини, емоції; фізичний стан людини), "Соціальна характеристика людини та соціально-економічний стан", "Професійна спрямованість, рід занять", "Національність, раса, стать". До функціональних сфер належать: політика; транспорт, механізми; фінансово-економічна сфера; театр, кіно, ЗМІ; спорт; війна, боротьба; кримінальна сфера; навчання; негатив, проблеми і неприємності; успіх та позитив; інформація; здоров'я та медицина; відносини між людьми; житло та місцевість; оцінка мовлення, дій, якостей; кількість та розміри; спосіб дії; харчування; інтенсивність. Виокремлення сфер життя, що підлягають ідіоматизації, обумовлюється значущістю певного явища для життя і практичної діяльності людини. Відповідно до сфер, які стали джерелом ОІ (тобто за денотативною ознакою), видається можливим виокремити наступні зони: фауна, флора, анатомія людини, побут, природні явища, їжа, наука, техніка, виробництво, фінансово-економічна діяльність, національність, власні назви, військова діяльність, спорт, кримінальна сфера, медицина, здоров'я, трудова діяльність, одяг.

Формування концептуальної картини світу в людській свідомості починається безпосередньо зі сприйняття світу через відчуття. Відчуття, які є первинними образами певних властивостей дійсності, сприяють формуванню всіх мисленнєвих образів. На відміну від відчуттів, сприйняття є синтезом різноманітних відчуттів, які людина отримує від предметів та явищ, і постає у вигляді образу певного предмету або явища, утворюючись під час їх активного відображення. Під час сприйняття суб'єкт здатний конструювати параметри, що не задані безпосередньо у відчуттях. При цьому ускладнюється не лише образ об'єкта, але й розвивається здатність суб'єкта відображати об'єктивні характеристики дійсності шляхом "добудовування" поданого у відчуттях змісту. Ці психічні процеси безпосередньо пов'язані з мовними структурами, зокрема, із семантичними структурами слів. Розвиток семантичних структур відбувається завдяки уяві, яка створює наочні образи, поєднуючи у собі відчуття. В основі уяви лежить смисловий компонент, що визначається інформацією, отриманою через відчуття. Крім того, уява залежить від розвитку певної форми чутливості. Таким чином, відчуття беруть участь у формуванні образів завдяки здатності до накопичення інформації про об'єкт, тобто забезпечують суб'єкт матеріалом, комбінаторні перетворення якого й утворюють зміст образів [12: 4].

Актуальне значення ОІ спирається на образ і структурується на основі взаємодії базових компаративного та посесивного фреймів. Також у розбудові знань, закріплених за ОІ, беруть участь предметний, таксономічний та акціональний фрейми.

Образ онтологізується в уяві на підставі перцептивного (зорового, слухового, нюхового, смакового, тактильного або їх поєднання) враження і усвідомлюється у вигляді предметного, абстрактного та полімотиваційного образів. Образна гештальт-структура ОІ виконує такі функції [13: 243-245]: 1) категоризація немовної дійсності у взаємодії з таксономічним фреймом, у результаті чого виникає характерна для ОІ дифузність денотату; 2) визначення полюсу та інтенсивності раціональної оцінки в діапазоні (*дуже добре* – (*дуже*) *погано*); 3) формування культурно-зумовленої мотивації на основі співвідношення гештальт-структури з культурними еталонами і стереотипами; 4) утворення емоційного сприйняття позначуваного у вигляді почуття-ставлення (зневага, презирство, захоплення, ненависть тощо); 5) визначення умови дискурсивного контексту, доречність вживання ідіоми, її стилістичне маркування.

Складові фрейму представлені у вигляді слотів, що можуть бути заповнені різними в кожному конкретному випадку даними. Структура акціонального фрейму, наприклад, утворюється такими слотами: 1) ім'я фрейму; 2) час дії; 3) етапи дії; 4) місце дії; 5) результат дії; 6) наслідки (непередбачені, неочевидні результати); 7) інструмент дії; 8) матеріал дії; 9) зміст дії (процедури); 10) об'єкти дії; 11) суб'єкт дії; 12) характеристика дії [7: 417]. Всередині таких концептуальних структур, як фрейм і сценарій, з певними слотами відбуваються когнітивні операції, на основі яких ґрунтується мотивація ідіоми.

Операції над повсякденним знанням, шляхом яких утворюється значення ОІ, можуть бути досить складними. Розглянемо, приміром, процес формування значення ОІ *rubberneck*, для якої немає українського відповідника і зміст котрої описово можна передати у такий спосіб: "людина, яка їде в автомобілі та вивертає шию, намагаючись розглянути щось, особливо аварію" (a person who is looking around (turning his/her neck) at something, especially an accident while they are driving past [14]). Повне розуміння змісту цієї ОІ потребує залучення позамовного знання, яке структурується розгалуженою міжфреймовою сіткою (типологію фреймів та принципи їх поєднання подано за С. А. Жаботинською [8]). Основу міжфреймової сітки становлять два суміщених фрейми, що є підтипами акціонального фрейму: (1) схема процесу: АГЕНС (людина/a person) – ДІЄ¹ (їде/is driving) – ЛОКАТИВ (поз чогось/past something, especially an accident) та (2) схема дії: АГЕНС (людина/a person) – ДІЄ² на (дивиться на/is looking at) – ПАЦІЄНС (щось/something, especially an accident). Досвід пересування транспортом передбачає наявність у свідомості носія англійської мови енциклопедичного знання, що спостережуваний об'єкт досить швидко випадає з поля зору спостерігача, тобто, для того, щоб

продовжити спостерігати за ним, потрібно вивернути шию: чим триваліше спостереження, тим більш значним є вивертання шиї. Це досвідне знання структурується шляхом розгортання агентивного слоту, що є спільним для обох схем дії, у партитивну схему посесивного фрейму АГЕНС-ціле (людина/a person) має ЩОСЬ-частину (шию/a neck), а останній слот, у свою чергу, розгортається у компаративний фрейм (схема подібності) ЩОСЬ-компаратив (шия/a neck) є ніби ЩОСЬ-корелят (гума, каучук/rubber). Таким чином, значення ОІ *rubberneck* утворюється шляхом метонімічного мапування в межах партонімічного фрейму (ШИЯ замість ЛЮДИНА) та метафоричного мапування в межах компаративного фрейму (ШИЯ є начебто ГУМА/КАУЧУК). Оскільки в англомовній лінгвокультурі не схвалюється надмірна цікавість індивідів до подій (особливо неприємних) у житті інших людей, феномен *rubbernecking* пов'язаний із негативною оцінкою.

Отже, значення цієї ідіоми є продуктом міжсловових та міжфреймових відношень. Варто зазначити, що утворення значення даної ідіоми базується не на візуальному образі, а на комплексній операції над повсякденним знанням, в основі якого лежить буквально прочитання ідіоми. Необхідною умовою для розуміння ідіоми є загальне для всіх знання про те, що гума не є матеріалом, який входить до матеріального складу людини і знання про структурні якості гуми. Активізуючись ідіомою, ці знання забезпечують когнітивну базу для інтерпретації і утворюють план змісту зазначеного мовного знака.

Оскільки образна гештальт-структура обов'язково притаманна кожній ОІ, базовими структурами оформлення знань, закріплених за ідіомами, є посесивний та компаративний фрейми, що, відповідно, співвідносяться з концептуальною метонімією та метафорою.

Переоцінити роль метафори у процесі концептуалізації важко. Для більшості людей метафора є інструментом поетичного уявлення та риторичних надмірностей. Часто метафору хибно розглядають як мовну характеристику і, скоріше за все, пов'язують зі словами, ніж з мисленням та діяльністю. Саме тому більшість людей вважає, що вони легко обходяться без метафор. Насправді ж метафора пронизує наше повсякденне життя, причому не лише мову, але й мислення та діяльність. Наша повсякденна понятійна система є по своїй суті метафоричною [15: 25; 16].

Так, однослівні ідіоми *to croak* (*хрипіти*), *to crow* (*вихвалятися*), *to bark* (*гаркнути*), *to bray* (*викрикувати*) інтерпретуються мовцями за допомогою родової концептуальної метафори ЛЮДИНА – ЦЕ ТВАРИНА, яка конкретизується у видовій метафоричній схемі "голос людини є голосом тварини в залежності від різноманітних фізичних та емоційних станів". Якщо первинна номінація *to croak*, *to crow*, *to bark*, *to bray* характеризується ономапоічною мотивацією і має об'єктивну природу, то значення ОІ умотивовані конвенціональними образами. Отже, за допомогою концептуальної проєкції забезпечується зв'язок між формою ідіоми та її значенням. Варто зазначити, що пояснювальний потенціал концептуальної метафори у сфері ідіоматики зростає, якщо вона сформульована не занадто абстрактно.

Отже, актуальне значення ОІ не є лише загальною сумою ознак, а "становить інференційне знання про денотат у колективній свідомості англомовного соціуму, що виводиться зі знання (соціокультурного, історичного, релігійного, наукового, літературного, міфологічного тощо) про властивості означуваного" [13: 245] та з операцій над цим знанням. Знання про позначуване набуває ціннісної кваліфікації на підставі раціональної оцінки, яка утворює систему аксіологічних орієнтирів англомовного соціуму. Сприйняття мовцем образної гештальт-структури стимулює емотивне почуття-ставлення до позначуваного та визначає доречність/недоречність вживання ідіоми у певному дискурсивному контексті [13: 245]. У результаті чого, ОІ виявляється оптимальним знаком для посилення ілюктивної сили висловлення.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні фреймового моделювання знань, закріплених за ідіомами, підчас комунікативної взаємодії з позицій когнітивної прагматики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
2. Minsky M. Frame-system Theory / M. Minsky ; [ed. by P. N. Johnson-Laird, P. C. Wason] // *Thinking : Readings in Cognitive Science*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – P. 355–376.
3. Fillmore Ch. J. Form and Meaning in Language : Papers on Semantic Roles / Ch. J. Fillmore. – Stanford, California : CSLI Publications, 2003. – 311 p.
4. Schulte G. An Interdisciplinary Perspective on the Cognitive Meaning of Linguistic Metaphor, Its Interpretation and Computational Representation / G. Schulte. – Marburg : MIL, 1997. – 311 p.
5. Мосейчук О. М. Системні та функціональні особливості англомовних однослівних ідіом (на матеріалі сучасного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. М. Мосейчук. – Харків, 2009. – 20 с.
6. Kövecses Z. A View from Cognitive Semantics. Idioms / Z. Kövecses, P. Szabó // *Applied Linguistics*. – 1996. – Vol. 17 / 3. – P. 326–355.
7. Baranov A. Cognitive Modeling of Actual Meaning in the Field of Phraseology / A. Baranov, D. Dobrovolskij // *Journal of Pragmatics*. – 1996. – № 25. – P. 409–429.

8. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка : фреймовые сети / С. А. Жаботинская // Мова : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський національний університет, 2003. – С. 1–26.
9. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – 192 с.
10. Szczek J. Das sprachliche Weltbild am Beispiel der deutschen und polnischen Wie-Vergleiche mit Tier Bezeichnung in Komponent Bestand / J. Szczek, W. Wysoczanski // Studia Linguistica. Acta Universitatis Wratislaviensis XXIII. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wratislaviensis, 2004. – P. 87–143.
11. Фещенко Ю. І. Концепт ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ як структурний елемент ідіоматичного простору "homo socialis" / Ю. І. Фещенко // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Я. Франка. – 2005. – № 23. – С. 207–210.
12. Левчина И. Б. Развитие семантической структуры синестезических прилагательных : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" [Электронный ресурс] / Левчина И. Б. – СПб., 2003. – 201 с. – Режим доступа : <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/17669/>.
13. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі / А. П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.
14. Longman Exam Coach Dictionary, 2005 CD-ROM.
15. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М Джонсон ; [пер. с англ.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
16. Keysar B. Conventional Language : How Metaphorical Is It? / B. Keysar, Y. Shen, S. Glucksberg, W. S. Horton // Journal of Memory and Language, 2000. – V. 43. – P. 576–593.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Мосейчук А. М. Фреймовое моделирование актуального значения однословных идиом.

Статья посвящена фреймовому моделированию актуального значения англоязычных однословных идиом. Базовыми структурами оформления знаний, закрепленных за однословными идиомами, являются possessивный и компаративный фреймы, которые соотносятся с концептуальной метонимией и метафорой. Для формирования значения англоязычных однословных идиом привлекаются когнитивные механизмы метафорического и метонимического переноса, которые могут активизироваться вместе, образуя сущность синкретического характера – метафтонимию.

Moseichuk O. M. Modelling the Actual Meaning of English One-Word Idioms as Frame Structures.

The paper aims to highlight the process of modelling the actual meaning of one-word idioms as frame structures. The results of the research evidence the fundamental role of possessive and comparative frames in structuring the knowledge associated with these language units. This indicates that metaphoric and metonymic mappings are actively engaged in the processes of one-word idiom meaning formation. Their interaction brings about metaphonymy – a phenomenon of syncretic nature.